

UDK 37.017

Stanisław Januś,
Józef Rejman

NORMA JAKO WYZNACZNIK CELÓW WYCHOWANIA

У статті обґрунтовано взаємозв'язок між соціальними нормами і цілями виховання та наслідками динамічних змін у державі; встановлено, що концепція виховного ідеалу, існуючого у польській педагогічній теорії, є поєднанням прийнятих у суспільстві цінностей і норм та визначає цілі виховання; визначено, що зміни соціально-економічних умов у державі призводять до трансформації традиційної нормативної системи, що відображається на результатах виховної діяльності освітніх закладів; доведено, що високий темп та розміри цих змін викликають багаточисельні та загрозливі патологічні явища.

Ключові слова: виховний ідеал, суспільні норми, цілі виховання, цінності, соціально-економічні перетворення, виховна система, соціальна політика, соціальні відносини, патологічні явища.

The article substantiates the relationship between social norms, educational goals and the consequences of the dynamic changes in the state. It has been established that the concept of the educational ideal, existing in the Polish pedagogical theory, is a combination of values and norms adopted in society. It defines the goals of education. The educational ideal should be subordinated to the goals, content and methodology of educational work. It was emphasized that there are social norms in all spheres of social life with social values. They regulate social relations and coordinate the actions, contributing to the fact that each person acted in the general interests of the group, community, and society. It is determined that changes in socio-economic conditions in the state, including ideology, lead to the transformation of the traditional normative system, which is reflected in the results of educational activities of educational institutions. It is proved that the high rate and size of these changes cause numerous and threatening pathological phenomena.

Key words: educational ideal, social norms, goals of education, values, socio-economic transformations, educational system, social policy, social relations, pathological phenomena.

Wśród wielu czynników ewolucji norm, zwłaszcza społecznych, znaczącą rolę w tym procesie, przypisać należy rozwojowi kultury, systemowi wychowania i polityki społecznej. Natomiast, niepodważalne znaczenie, dla jakości życia indywidualnego i zbiorowego ma respektowanie przez ogół ludzi norm powszechnie przyjętych. W Polsce, zwłaszcza w drugiej dekadzie XXI wieku wobec znacznie obniżającego się stanu dyscypliny społecznej, na czoło wysuwa

się, przestrzeganie tych norm, które bezpośrednio «odpowiadają» za stan stosunków społecznych. A one, z kolei, związane są z poziomem tej dyscypliny. Harmonijne stosunki społeczne mają ważne znaczenie dla zaspokajania szeroko rozumianej potrzeby bezpieczeństwa, a więc i jakości życia obywateli. Niezwykle istotne dla przeciwdziałania zagrożeniom jednostki ze strony drugiego człowieka, obok wspomnianej już organizacji życia społecznego jest działanie systemów – wychowawczego i polityki społecznej. Efektywne wychowanie i skuteczna praca socjalna sprzyjają przeciwdziałaniu rozwojowi antyspołecznych postaw obywateli i profilaktyce powstawania kryminogennych środowisk.

Dużym uproszczeniem byłoby jednak stwierdzenie, że wychowanie ma służyć głównie ukształtowaniu człowieka respektującego obowiązujące w państwie i społeczeństwie nakazy oraz zakazy. Na gruncie istniejącej w polskiej pedagogice teorii – najwyższy cel wychowania utożsamiany jest z wszechstronnym rozwojem osobowości człowieka respektującego powszechnie uznane normy społeczne.

Ramy i ograniczona objętość tej publikacji przekraczają możliwość analizy złożonej problematyki celów wychowania w odniesieniu do całokształtu burzliwych przemian społecznych, kulturowych, gospodarczych i politycznych XXI wieku zachodzących w Europie. Przemiany te zwracają uwagę autorów tego artykułu na ten, w istocie wąski wycinek, szerszego, nakreślonego przez pedagogikę obszaru działalności wychowawczej, który skupia się na wiedzy i utożsamianiu się wychowanka z własnym społeczeństwem oraz narodem, narodami europejskimi, a także na takim jego zachowaniu się, które jest niezbędne do istnienia ładu społecznego na tym obszarze.

Bardzo ogólnym, wyrastających z kultury wyznacznikiem ludzkiego działania są wartości. Składają się one na ideał wychowawczy będący najwyższym i naczelnym celem wychowania. W świetle teorii pedagogicznej, inne cele, treści i metody pracy wychowawczej powinny być mu podporządkowane [8, s. 142]. Ten ideał stanowi też opis właściwości człowieka teraźniejszości i przyszłości. Naczelne cele wychowania, wraz z upływem czasu i zachodzącymi przemianami społecznymi oraz politycznym ulegają przeobrażeniom. Zmienia się zarówno hierarchia, jak i konstelacja tworzących je wartości. Np. w społeczeństwach antagonistycznych, inne wartości uznaje klasa rządząca a inne uciskana. Dlatego też ten ideał może być ukierunkowany na dobro władzy lub totalitarnego państwa [8, s. 58]. Historia Europy dowodzi ogromnego wpływu władzy państwowej na «ideał wychowawczy», prowadzącego często do ukształtowania obywateli odhumanizowanych i skrajnie niebezpiecznych społecznie.

Nadmienione wyżej niebezpieczeństwa wynaturzeń wychowania ukazują jak ważnym i optymalnym źródłem do formowania ideału i celów wychowania są uniwersalne wartości i ponadczasowe normy społeczne. Normy te, w pewnym stopniu ograniczając autonomię człowieka dają jednostce, grupie i zbiorowości większe poczucie bezpieczeństwa. Cele wychowania wyznaczają zakładane zmiany jakie powinny nastąpić w wyniku oddziaływań wychowawczych. W

polskiej teorii pedagogicznej głównymi celami wychowania jest ukształtowanie człowieka wszechstronnie rozwiniętego, respektującego powszechnie uznane normy społeczne. Istnienie tego teoretycznego fundamentu nie oznacza i nie daje gwarancji, że wraz z upływem czasu i pod wpływem ewolucji kultury oraz przeobrażeń społeczno – politycznych – te cele nie zostaną zmodyfikowane a nawet wynaturzone.

Spośród wielu różnych definicji zwraca uwagę określenie normy podawane przez A. Kojdera. Według tego autora norma społeczna to ogólnie przyjęta reguła, zasada, przepis, prawidło, standard, dyrektywa, albo wzór postępowania [6, s. 224–235]. Norma społeczna jest regulatorem stosunków międzyludzkich, na względnie rozległym obszarze i czasie. Wskazuje ona adresatom, jak powinni postępować w określonych okolicznościach i jakiego zachowania powinni się wystrzegać. Norma definiuje rodzaj i zakres powinności, które ciążyą na jednostce, lub grupie społecznej, w związku z pełnieniem przez nie różnych ról zawodowych, i życiowych [6, s. 226; 336]. Zasięg kulturowej regulacji zachowania człowieka jest bardzo szeroki. Obejmuje ona wszystkie trzy elementy definicji kultury, a to – co ludzie czynią, myślą i posiadają [12, s. 257]. W pewnym stopniu, kultura narzuca także jednostce obowiązujące wzory myślenia, na przykład – w zależności od epoki – wymaga myślenia mitycznego, religijnego, naukowego [2, s. 26–293; 6–49]. Takim wzorem myślenia, typowym dla naszych czasów jest afirmacja demokracji, równości, liberalizmu i tolerancji.

Oдноśnie działania norma człowieka wytycza cele i środki. Dla skutecznego osiągnięcia zamierzonych celów ustalane są specyficzne reguły. E. Agazzi zalicza je do «norm specjalnego rodzaju», albowiem cechuje je hipotetyczny charakter [1, s. 114–116]. Określane też bywają etyką zawodową. W przypadku realizacji celów wychowawczych, etyka zawodowa jest szczególnie ważna. To właśnie potrzeba skutecznego działania powoduje to, że ta etyka dopuszcza łamanie uniwersalnych norm. Np. żołnierza uczy się zabijania przeciwnika, szpiega kłamstwa i podstępu, a dyplomatę braku szczerości itp, itd.

Wartości, na ogół przyjmowane są za źródła norm [11, s. 140–152; 243–260]. Towarzyszy im zawsze zabarwienie emocjonalne, co sprzyja nadawaniu im właściwości normatywnych. Aksjologia filozoficzna, za najwyższe wartości uznaje: prawdę, dobro i piękno. I one mają być ideą przewodnią całego systemu wartości i procesów wychowawczych. Natomiast po przypisaniu wartościom formalnego charakteru, czyli norm – zyskują one właściwości wiążących wzorów zachowań [3, s. 23–28]. W naukach społecznych, za wartość, uznawane jest wszystko to, co dla danej osoby jest ważne, upragnione, niezbędne. Wartości stanowią więc, istotny składnik regulacji zachowań człowieka. Wśród bardzo wielu propozycji klasyfikacyjnych, wyróżniane są wartości – podstawowe oraz praktyczne. Pierwsze, współwarunkują postawy wobec przyrody i społeczeństwa. Drugie, ustalają cele działania oraz środki, które temu służą.

W procesie wychowania, celem strategicznym jest ideał, wzór wszechstronnie rozwiniętego człowieka, zaś celami pośrednimi są postępy, na drodze do strategicznego celu. Zauważyć trzeba, że etyka zawodowa dopuszcza

złamanie normy ogólnohumanistycznej, w imię wyższego dobra. Jak np. stosowanie kar wychowawczych, które są zaprzeczeniem zasady – «co tobie nie miłe nie czyn drugiemu» itp. Od głównego celu prowadzą cele pośrednie. Cele pośrednie bywają nazywane też, operacyjnymi lub etapowymi i muszą one być podporządkowane głównemu celowi procesu wychowania.

Wartość jest pewnym zewnętrznym przedmiotem, obiektem potrzeby, postawy, czy pożądania. Mówi się więc, że coś jest wartością dla kogoś, albo że ma wartość dla kogoś. Takie ujęcie związku działania z wartościami, pozwala na wyodrębnienie dwóch rodzajów ich reguł odnoszących się do: doboru środków i wyboru celów. Te reguły, których przedmiotem są środki i sposoby ich zastosowania do osiągnięcia celu, P. Sztompka nazywa normami kulturowymi [12, s. 258]. Mówią one, co i jak ludzie powinni działać. Natomiast takie reguły, których przedmiotem są cele działania, nazywane są wartościami kulturowymi. Mówią one, które i jakie cele są godne, słuszne, właściwe. Wskazują, do czego ludzie powinni dążyć. I są drogowskazami dla celów wychowawczych.

Reasumując, wartości mają służyć integracji danej społeczności, przez budowanie jej samoświadomości i więzi społecznych. Politycy często wykorzystują wartości do integracji ludzi wokół ich celów politycznych. Dokonują syntezy wartości, tworząc słowa kluczowe, jak np.: Wolność, równość i braterstwo (w Francji), Bóg, honor i Ojczyzna (w Polsce), Praca, dobrobyt, socjalizm (w ZSRR) itp.

Instytucje wychowawcze, także powinny mieć, swoje słowa kluczowe wartości, takie jak: dyscyplina, posłuszeństwo, lojalność. W środowisku szkolnym, znaczenie dyscypliny, posłuszeństwa i lojalności, dla osiągania zakładanych celów wychowawczych, jest oczywiste. Dowodzą tego liczne badania i doświadczenia. Na szczególną uwagę zasługuje dyscyplina, przez którą rozumie się, ściśle przestrzeganie porządku i zasad ujętych w przepisach prawa, regulaminach oraz w zarządzeniach i poleceniach przełożonych. Poziom dyscypliny wyraża się natomiast w karności, rygorze, ustalonym porządku itp. Przy czym trzeba zauważyć, że poddanie dyscyplinie samych uczniów, byłoby bezskuteczne, bez zdyscyplinowania wszystkich osób biorących udział w procesie wychowawczym. Podkreślić należy, że kadra pedagogiczna nie może pozostawać na płaszczyźnie dyscypliny formalnej, ale musi także respektować dyscyplinę «technologiczną», to jest – przestrzegać wszystkie zasady i procedury prowadzące do osiągnięcia celów wychowawczych, którymi są z zasady – rozwój duchowy, umysłowy, społeczny i fizyczny.

W wychowaniu, bardzo ważna jest wiarygodność, czyli zgodność słów i czynów wychowawcy. Wychowankowie, z trudem będą przyswajając normy, które im się usiłuje wpoić, a które lekceważy wychowawca. Normy wskazują, jak oni powinni do nich zmierzać.

Jeżeli norma jest regułą zachowania się, jej adresata, to powinna ona być także drogowskazem celów pedagogicznych. Czynności, do których ona pobudza, z zasady, mają na celu dobro danej wspólnoty, na danym etapie jej historycznego rozwoju. Przez określanie wspólnych wzorów postępowania i

tworzenie silnego nacisku motywacyjnego, połączonego ze społeczną kontrolą, tworzy się wspólnotę, która ma zapewniać poczucie bezpieczeństwa i godności, jednostce ludzkiej.

Interioryzacja norm moralnych, nie powinna mieć charakteru ortodoksyjnego, lecz pragmatyczny. Prof. J. M. Bocheński, radził – «aby być w życiu umiarkowanie moralnym». Zaś Tadeusz Kotarbiński stwierdził, że – «zbyt duża odpowiedzialność, jest nieodpowiedzialnością». Wspomniany prof. J. M. Bocheński twierdził, iż człowiek ma prawo myśleć, przede wszystkim, o sobie i dlatego, z myślą o sobie, powinien czynić dobro dla innych.

Jak już wcześniej zostało nadmienione, że podstawą norm są wartości. Mówiąc o złożonym procesie wychowawczym człowieka, warto wspomnieć o wartościach wypracowanych przez «szkołę stoicką», w starożytnej Grecji, która dała podwaliny kulturze europejskiej. Otóż, mędrcy greccy uważali, że człowiekowi należy wpoić takie wartości jak: rozum, męstwo, sprawiedliwość, umiarkowanie i pokorę. One mają, z jednej strony, chronić człowieka przed życiowymi «wpadkami» a, z drugiej, służyć życiowej pomyślności.

W aspekcie, wychowawczych wzorów osobowych, istotna jest rola państwa, wyrażająca się w doborze lektur szkolnych, prezentacji bohaterów historycznych, uczestnictwa władz w okolicznościowych imprezach, nadawanie tytułów honorowych i odznaczeń, wybranym ludziom itp. W literaturze przedmiotu wyróżnia się wielorakie rodzaje norm [3, s. 23–28] i rozmaite sposoby ich typologii. Ze względu na dziedzinę życia zbiorowego, którą regulują, wyróżnia się jako najważniejsze – normy moralne, prawne, religijne i obyczajowe [7, s. 338]. Zainteresowanie badaczy i praktyków, budzą szczególnie normy moralne. Spośród różnych powodów ich znaczenia w życiu jednostkowym i społecznym wyjątkowe jest to, że bardziej niż jakiegokolwiek inne, wywołują poczucie powinności, której niespełnienie rodzi wyrzuty sumienia, szlachetne oburzenie, zgorszenie, niesmak itp. Normy te działają tym silniej, im lepiej są przyswojone. Mówi się czasami, że norma jest tym lepiej przyswojona, im bardziej jest przestrzegana.

Norma moralna wskazuje na obowiązek określonego zachowania się w danej sytuacji. Bywa ona odzwierciedlana i zapisywana w postaci, różnej rangi przepisów prawnych, rozporządzeń, zarządzeń, regulaminów itp. Taka norma moralna wówczas staje się jednocześnie normą prawną. Oddziaływanie prawa i moralności jest wzajemne, jednakże niewątpliwie, moralność w stosunku do prawa jest, w większym stopniu, czynnikiem warunkującym, niż czynnikiem przezeń uwarunkowanym [10, s. 139–142]. Wyróżnianą często kategorią norm społecznych, są normy obyczajowe. Ich normotwórczym źródłem są obyczaje i zwyczaje. Obyczaj w przeciwieństwie do zwyczaju jest wysoce zestandaryzowanym sposobem zachowania się, tradycyjnie narzuconym członkom społeczeństwa. Obyczaje są najbardziej rytualne ze wszystkich form społecznych zachowań. Często też wywierają najsilniejszy przymus na jednostkę. Nie są jednak sankcjonowane jak prawo państwowe, tylko przez wielką różnorodność presji społecznych. Zwyczaje, ze względu na normatywną

uznaniowość, przybierającą formę zaleceń – mają mniejszą moc normotwórczą [5, s. 262–266; 388–389]. Zwyczaje i obyczaje wprowadzone np. do życia szkoły mogą mieć znacząco pomocny wpływ w realizacji celów wychowawczych.

Normy religijne natomiast odnoszą się do wierzeń i przekonań religijnych, do stosunków społecznych, wewnątrz wspólnoty wyznawców, do ich relacji pozaziemskich, z istotami nadprzyrodzonymi. Przyjmuje się, że część zakazów i nakazów religijnych ma charakter ponadnaturalny. Wskazują one jakie zachowania są właściwe, a jakie niewłaściwe (grzeszne), poprzez odwoływanie się do doktryn i dogmatów, danej religii [9, s. 140]. Na ogół ich treść koresponduje ze świeckimi normami moralnymi, prawnymi i obyczajowymi.

Uzasadnieniem podziału norm na cztery kategorie (moralne, prawne, obyczajowe, religijne) jest to, że poszczególne normy obwarowane są odmiennymi sankcjami. Normy moralne odwołują się do sankcji w postaci wyrzutów sumienia i potępienia ze strony opinii publicznej. Normy prawne operują przymusem państwowym. Normy obyczajowe, grożą wyobcowaniem z grupy, a w normach religijnych są zawarte sankcje pozaziemskie. Inny podział norm dokonany jest ze względu na ich poziom ogólności. Według kryterium ogólności wyróżniane są normy uniwersalne, dotyczące wszystkich ludzi i normy szczegółowe – «zamknięte». Te natomiast, odnoszą się do określonych środowisk społecznych, lub zbioru osób (np. posłów, lekarzy, adwokatów, nauczycieli, psychologów).

Reguły kulturowe, zarówno normy jak i wartości, mogą nieść w sobie większy, lub mniejszy, ładunek powinności, bo powiązane są z silniejszymi, lub słabszymi oczekiwaniami społecznymi, wobec konkretnego działania. Dla określenia siły tych oczekiwań, wyróżniane są imperatywy kulturowe, a w ich ramach, formułowane, ze swej natury, kategorycznie: nakazy i zakazy, a także luźniej, mniej stanowczo – preferencje. Wskazują one, jakie postępowanie jest szczególnie godne uznania, zastrzegając jednocześnie, że nie można tego od nikogo żądać. Innymi słowy, są to zalecenia, pewnego rodzaju drogowskazy wskazujące stany idealne i pożądane, z wielu punktów widzenia. Stwarzają jednocześnie szerokie, jednakże zakreślone granicami, pole do działania dowolnego, według własnego uznania jednostki. Naruszenie tych norm – rodząc większy lub mniejszy stopień akceptacji społecznej – nie powoduje dezaprobaty, połączonej ze stosowaniem sankcji [12, s. 259].

Stabilność systemów normatywnych, sprzyja równowadze systemu społecznego. Dzięki właśnie tej stabilności, ludzie w większym stopniu przestrzegają norm. Siła prawa uzależniona jest, od stopnia jego społecznej akceptacji. Taka stabilność systemów normatywnych, pomaga utrzymać harmonię stosunków międzyludzkich, przewidywać interakcje, a także ułatwia zaspokojenie podstawowych potrzeb.

Sprawdzianem teorii jest praktyka. Fakt istnienia przestępczości i różnych podkultur, jest wyrazem częściowej porażki instytucji wychowawczych, lub też nieskutecznego prawa.

Zauważyć warto, że aby normy mogły być przełożone na prospołeczne

zachowania, muszą być spełnione dwa podstawowe warunki. Pierwszym jest, ich zinternalizowanie, a drugim, trening społeczny. Pierwszy zapoczątkowuje rodzina, drugi rozpoczyna się i trwa, w szkole. Słabość, chociażby, jednej z tych instytucji, może utrudnić, zarówno uwewnętrznienie norm, jak i ich poznawanie i umotywowanie do ich przestrzegania. Na funkcjonowanie jednej i drugiej instytucji, przemożny wpływ ma państwo, które też ponosi odpowiedzialność za rozwój kultury życia społecznego i bezpieczeństwa osobistego obywateli. Ten wpływ, powinno ono realizować poprzez prawo i środki przymusu, którymi dysponuje. Państwa o demokratyczno-liberalnych modelach władzy, nie mogą uchylać się od interwencjonizmu w patologicznie funkcjonującą rodzinę, szkołę, czy siły wytwórcze dóbr konsumpcyjnych. Należy dodać, że państwo przez samo tworzenie dobrego prawa, nie jest w stanie wyzwolić takich zachowań społecznych, które zapewnią wysoki poziom dyscypliny społecznej i poczucie bezpieczeństwa obywateli. Do tego niezbędne są odpowiednie postawy społeczne, ukształtowane przez rodzinę i szkołę. Uświadamia to, jak ważnym w państwie, jest system edukacji, na czele z wychowawczym priorytetem szkoły. A także – jak w tym systemie istotna jest troska o uniwersalne, ponadczasowe normy. Chodzi przecież o to, by celów wychowania nie podporządkować doraźnym i partykularnym ideologiom, tworzonym przez autokratyczną lub niekompetentną władzę – celów, które perspektywicznie mogą szkodzić dobru społecznemu i szeroko rozumianemu bezpieczeństwu człowieka.

BIBLIOGRAFIA

1. Agazzi E. Dobro, zło i nauka, Oficyna Akademicka. Warszawa, 1997.
2. Boski P. Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
3. Ehrlich St. Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości norm. Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
4. Grad J. Obyczaj a moralność. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 1993.
5. Grad J. Zwyczaj, w: Słownik etnologiczny. Terminy ogólne, red. Z. Staszczak. PWN Warszawa – Poznań, 1987.
6. Kojder A. Godność i siła prawa, Oficyna Naukowa. Warszawa, 2001.
7. Kojder A. Norma społeczna, w: Encyklopedia socjologii, Oficyna Naukowa. Warszawa, 1999, t. 2.
8. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny, Wydawnictwo Akademickie «Żak». Warszawa, 2004.
9. Olechnicki K., Załęcki P. Słownik socjologiczny. Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń, 1997.
10. Ossowska M. Socjologia moralności. Zarys zagadnień. PWN, Warszawa, 1986.
11. Petrażycki L. O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane, PWN, Warszawa, 1985.
12. Sztompka P. Socjologia. Analiza społeczeństwa. Wydawnictwo Znak, Kraków, 2002.